

АНОТАЦІЯ

Костриба О. В. Віднумеративні словотвірні гнізда: структурний, семантичний, когнітивний виміри. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі 03 Гуманітарні науки зі спеціальності 035 Філологія. Прикарпатський національний імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, 2023.

У дисертаційній роботі вперше в українському мовознавстві здійснено комплексний аналіз словотвірних гнізд із вершинами-числівниками одін, два, трі, чотіри, п'ять, шість, сім, вісім, дев'ять, десять, со́рок, сто́, ті́сяча, мільйо́н / заст. міліо́н, пе́рший / розм. пе́рвий, дру́гий.

Згідно з результатами дослідження сформульовано авторські твердження, які містять наукову новизну та виносяться на захист. Констатуємо, що денумеративні словотвірні гнізда з огляду на структурні характеристики дериваційного наповнення є складними одиницями здебільшого ансамблевого типу (словотвірні гнізда одін, два, трі, чотіри, п'ять, шість, сім, вісім, дев'ять, десять, сто́, ті́сяча, мільйо́н / заст. міліо́н), поодинокі неансамблевого типу (словотвірні гнізда со́рок, пе́рший / розм. пе́рвий, дру́гий).

Структурні параметри словотвірних гнізд є різнорідними та зумовлені семантико-мотивувальною спроможністю числівникових вершин словотвірних гнізд, а також їх стилістичною варіантністю. Загалом лексичний обсяг гнізд становить 2201 одиницю, потужність – 2183 деривати, ширина – 1074 одиниць, глибина представлена від II до V ступенів словотворення, синтагматичний рівень гнізд репрезентований 1685 структурними одиницями, а парадигматичний вимір – 512 одиницями.

Встановлено, що функційно-семантична категорія кількості оперта на опозицію інваріантної та варіантної семантики, де ядерне дискретне значення опозиціонує периферійним змістам – недискретному та дискретно-недискретному: + / – / +/- . Кількісні числівники у квантитативній функції з

дискретною семантикою (+) становлять реальний зміст кількісного вияву; збірні нумеративи з недискретним значенням (–), а також дробові, неозначено-кількісні та порядкові числівники з дискретно-недискретним змістом (+/–) репрезентують ірреальне значення кількості. Організувати деривати в словотвірні гнізда здатні нумеративи з ядерною чи периферійною семою ‘дискретність’.

В україністиці вперше застосовано дивергентно-конвергентний підхід до інтерпретації особливостей семантичного проектування одно- та багатозначних нумеративних вершин словотвірних гнізд у значеннєві структури похідних із одночасним встановленням двох дихотомічних явищ мотивувальної семантики. 1. Опис специфіки входження непохідних числівників у значеннєву структуру похідних сприяв моделюванню словотвірних гнізд шляхом виявлення типової частини, мотивувальних лексико-семантичних варіантів, епідигматичних частин словотвірних гнізд, а також встановленню статусу кожного гнізда: а) дивергентних словотвірних гнізд (гнізда з багатозначними вершинами одін, чотири, п’ять, сто, тисяча, мільйон / заст. міліон, перший / розм. первий, другий), б) словотвірних гнізд із дивергенцією сем (гнізда з полісемантичними вершинами два, три; гнізда з вершинами-моносемантами шість, сім, вісім, дев’ять, десять), в) словотвірних гнізд, які знаходяться поза межами дивергентних та конвергентних відношень (гніздо шість). 2. Аналіз семантичного згасання вершин словотвірних гнізд реалізується на двох рівнях: а) на рівні безпосереднього та опосередкованого входження непохідного твірного в семантичну структуру дериватів углиб словотвірного гнізда шляхом актуалізації семного наповнення мотивувальних семем, б) на рівні інертності полісемантичних похідних у статусі твірних: у сукупності згаснуло 1451 значення, що є складниками 750 полісемантів, значеннєва структура яких сягає від двох до дванадцяти семем. Констатуємо, що дискретне значення кількості у квантитативній функції характеризується максимальним проектуванням углиб словотвірного гнізда, а згасанню лексико-семантичних

варіантів здебільшого передуює поступове «затихання» сем та семем мотивувальних похідних полісемантів. Природа дискретно-недискретного змісту спричинила виявлення кореляційних сем, які становлять на порядковій площині темпоральні та позатемпоральні яруси й свідчать про міжгніздову взаємодію семантики непохідних твірних (у лексичному значенні твірного другий – ‘циклічний порядок’, ‘порядковий зв’язок’, у семантиці твірного перший / розм. первий – ‘початковий перед наступним’, ‘передовий щодо інших’).

Класифікація категорії кількості в стосунку до числівників уможливила типологізувати словотвірну семантику у внутрішньочислівниковому словотворенні. Відмежуванню функційно-семантичної категорії кількості квантитативного змісту від словотвірної семантики передувало виявлення двох різнорівневих опозицій, які також корелюють: 1) внутрішня опозиція – «квантитативна площина (*‘недискретна кількість від дискретної’, ‘гіпокористична недискретна кількість’, ‘дискретна кількість від порядкової’, ‘розташований на невизначеній дискретній кількості’*) / порядкова площина (*‘порядкове відношення до дискретної кількості’, ‘порядкове відношення до дискретно-недискретної кількості’*)»; 2) зовнішня опозиція представлена двома виявами (1) «ядерна сема кількості / периферійна сема кількості», 2) «абстрактний зміст / конкретний зміст»), які перехрещуються: центральна сема кількості абстрактного змісту (*‘недискретна кількість від дискретної’, ‘порядкове відношення до дискретної кількості’, ‘порядкове відношення до дискретно-недискретної кількості’, ‘розташований на невизначеній дискретній кількості’*), периферійна сема кількості конкретного змісту (*‘гіпокористична недискретна кількість’, ‘дискретна кількість від порядкової’*). Класифікація категорії кількості важлива для виявлення ономасіологічної ознаки під час з’ясування словотвірних значень денумеративів інших класів слів.

Для встановлення словотвірної семантики, окрім виявлення ономасіологічної бази та ознаки, вагоме значення відведено структурі твірної

бази, адже дериваційне наповнення словотвірних гнізд представлене здебільшого складною мотивувальною базою (56,94 %), рідше – простою (43,06 %), відтак серед типів деривації домінує синтагматичний тип словотворення.

Досліджуваний матеріал показав, що максимально різномірною є словотвірна семантика іменників – 19 позицій (35,68 % дериватів від загальної кількості утворень), рідше – прикметників – 13 позицій (42,01 %), дієслів – 12 позицій (2,61 %), числівників – 8 позицій (10,95 %), прислівників – 8 позицій (8,75 %).

З метою комплексного опису словотвірної семантики денумеративного словотворення залучено лінгвокогнітологічні теоретико-практичні засади, згідно з якими словотвірне гніздо розглянуто як фрейм-структурну одиницю, що акумулює підведені під певні рубрики людського досвіду ментальні знання, а також є придатною для опису концепту. Виявлено, що 16 словотвірних гнізд репрезентують 13 фреймів, оскільки деякі фрейм-структури «скріплені» когнітивним досвідом, наприклад, один та перший / розм. первий, два та другий, чотири та шість.

Задля всебічної інтерпретації словотвірної семантики вперше в українській лінгвістиці зміщено акцент із фрейму на словотвірне значення, що доповнює надбання основоцентричної дериватології, сформованої на ономасіологічних принципах. Розгляд словотвірної семантики передбачає дотримання ієрархічної структури фрейму: фрейм → субфрейм → слот → пропозиційна структура → пропозиція → актантна частина пропозиції та предикатна (за її наявності). Уперше в україністиці введено дефініцію «вербалізований слот», під якою розуміємо словотворчо спроможну сему мотивувального лексико-семантичного варіанта непохідного нумератива, яка відображає на рівні пропозиції, правобічного поширювача, конкретизовану функційність семантики вершини словотвірного гнізда, тобто вербалізований слот подібно до когнітивного слота згруповує слова за певною тематикою. Введення поняття «вербалізований слот» унормовує вербально-когнітивний

дисонанс, репрезентований субфреймовою та слотною частиною в ментальному прояві, що уможливорює доповнення здобутків семантичної дериватології її когнітивним виявом. Наприклад, числівники мутаційного та модифікаційного типів деривації, а також деривати інших лексико-граматичних класів (іменники, прикметники, числівники, прислівники, дієслова), що постали модифікацією та транспозицією, є носіями 24 когнітивних тем, які реалізуються завдяки 25 вербалізованим слотам. Аналізований матеріал показує, що когнітивне моделювання словотвірної семантики денумеративного словотворення свідчить про тематичну розмаїтість, здатність словотвірних значень поєднуватися між собою на основі слотної частини, подекуди виражати декілька тем, функціонувати на базі єдиного слота.

З'ясовано, що встановлення ономасіологічної бази дериватів мутаційного типу ґрунтується на наявності в пропозиційній структурі значущої дії (подієвий тип пропозиції). Відсутність цієї дії властива похідним із модифікаційним та транспозиційним типами деривації, що оперті на логічність як мисленнєву категорію при встановленні ономасіологічної бази (логічний тип пропозиції).

Похідна семантика подієвих пропозицій у внутрішньочислівниковому словотворенні та логічних пропозицій подекуди характеризується семантичними прирощеннями та прирощеннями на рівні всіх елементів пропозиційної схеми.

Результати та узагальнення дисертаційного дослідження можна застосовувати під час написання праць зі словотвору, морфеміки, лексикології, семасіології, когнітивної лінгвістики, у розробці відповідних курсів («Словотвірне гніздо як комплексна системоутворювальна одиниця словотвору», «Лінгвокогнітивний вимір словотвірного гнізда»), у науковій діяльності студентів та аспірантів, емпіричний матеріал може бути лексикографічно опрацьованим («Гніздовий словник із числівниковими вершинами», «Лінгвокогнітивний словник декодування фрейм-структур») і

застосовувати в комп'ютерній лінгвістиці для пошуку слів за такими параметрами, як «фрейм», «субфрейм», «вербалізований слот», «когнітивний слот», «пропозиційна структура», «пропозиція», «словотвірне значення», «словотвірна мотивація».

Ключові слова: словотвір (дериватологія), словотвірне гніздо, денумератив, категорія кількості, мотивація (семантико-словотвірна та образна), семантична дивергенція, конвергенція, семантичне згасання, словотвірне значення, словотворчий засіб, фемінітив, когнітивний аспект, антропоцентризм, концепт, фрейм (скрипт).

ABSTRACT

Olha Kostryba. Numerative word-forming nests: structural, semantic, and cognitive dimensions. – Qualifying manuscript.

The thesis is for obtaining Doctor of Philosophy Degree, the field 03 Humanities, specialty 035 Philology. Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, 2023.

In the dissertation work, for the first time in Ukrainian linguistics, a comprehensive analysis of word-forming nests with the numeral vertices one (одін/odýn)*¹, two (два/dvá), three (трі/trý), four (чотіри/chotýry), five (п'ять/piát), six (шість/shíst), seven (сім/sím), eight (вісім/vísim), nine (дев'ять/déviat), ten (десять/désiat), forty (сорок/sórok), hundred (стó/stó), thousand (тісяча/ týsiacha), million (мільйон/ milión)/ outdated million (мільйон/milión), first (перший/ pérshyi) / colloquial first (первий/ pérvyi), second (другий/drúhyi).

According to the results of the research, the author formulated the following claims, which contain scientific novelty and are submitted for the dissertation defense. The author states that denumerative word-forming nests in view of the structural characteristics of the derivational content are mostly complex units of the

---

¹ Numerals are translated from Ukrainian into English followed by the parenthesis containing Ukrainian numerals written in Cyrillic and their transliteration.

ensemble type (word-forming nests one (оді́н/odýn), two (двá/dvá), three (трí/trý), four (чотíри/chotýry), five (п'ять/piát), six (ші́сть/shíst), seven (сі́м/sím), eight (ві́сім/vísim), nine (де́в'ять/déviat), ten (де́сять/désiat), one hundred (сто́/stó), thousand (ті́сяча/ týsiacha), million (мі́льйон/ milión) / outdated million (міліо́н/milión)), or infrequently of the non-ensemble type (word-forming nests forty (со́рок/sórok), first (пе́рший/ pérshyi) / colloquial first (пе́рвий/ pérvyi), second (дру́гий/drúhyi)).

The structural parameters of word-forming nests are heterogeneous and determined by the semantic motivational capacity of the numeral vertices of word-forming nests, as well as their stylistic variability. In general, the lexical volume of the nests is made of 2201 units, the power amounts to 2183 derivatives, the width is 1074 units, the depth is represented from II to V degrees of word formation, the syntagmatic level of the nests is represented by 1685 structural units, and the paradigmatic dimension is represented by 512 units.

It has been established that the functional semantic category of quantity is based on the opposition of invariant and variant semantics, where the core discrete meaning opposes the peripheral meanings – non-discrete and discrete-non-discrete: + / – / +/ –. Quantitative numerals in a quantitative function with discrete semantics (+) constitute the real content of a quantitative expression; collective numerals with a non-discrete meaning (–), as well as fractional, indefinite-quantitative and ordinal numerals with a discrete-non-discrete meaning (+/–) represent an unreal value of quantity. Numerals with a nuclear or peripheral sense ‘discreteness’ are able to organize derivatives into word-forming nests.

In Ukrainian language studies, for the first time, a divergent-convergent approach was applied to the interpretation of the features of the semantic design of one- and multi-valued numeral vertices of word-forming nests in the meaning structure of derivatives with the simultaneous establishment of two dichotomous phenomena of motivational semantics. 1. The description of the specifics of the inclusion of non-derivative numerals in the meaning structure of derivatives contributed to the modeling of word-forming nests by identifying the typical part,

motivating lexical-semantic variants, epigrammatic parts of word-forming nests with figurative meaning, as well as establishing the status of each nest: a) divergent word-forming nests (nests with multi-valued vertices one (о́дін/odýn), four (чо́тири/chotyry), five (п'я́ть/piát), one hundred (сто́/stó), thousand (ті́сяча/týsiacha), million (мі́льйон/ milión) / outdated million (міліо́н/milión), first (пе́рший/ pérshyi) / colloquial first (пе́рвий/ pėrviyi), second(дру́гий/drúhyi)), b) word-forming nests with the divergence of semes (nests with polysemantic vertices two (два́/dvá), three (три́/trý); nests with monosemantic vertices six (ші́сть/shíst), seven (сі́м/sím), eight (ві́сім/vísim), nine (де́в'ять/déviat), ten (де́сять/désiat)), c) word-forming nests that are outside the boundaries of divergent and convergent relations (nest of forty (со́рок/sórok)). 2. The analysis of the semantic fading of the vertices of word-forming nests is implemented at two levels: a) at the level of the direct and indirect entry of a non-derivative formative into the semantic structure of derivatives deep into the word-forming nest by actualizing the semes filling of motivating sememes, b) at the level of the inertness of polysemantic derivatives in the status of formatives: as a whole, 1451 values are extinct, which are components of 750 polysemants, the meaning structure of which reaches from two to twelve sememes. We conclude that the discrete value of the quantity in the quantitative function is characterized by the maximum projecting deep into the word-forming nest, and the extinction of lexical-semantic variants is mostly preceded by the gradual «quieting» of semes and sememes motivating polysemantic derivatives. The nature of the discrete-non-discrete content led to the discovery of correlational semes, which constitute temporal and extratemporal tiers on the ordinal plane and testify to the interrelated interaction of the semantics of non-derivative construct (in the lexical meaning of the construct, the second (дру́гий/drúhyi) is 'cyclic order', 'order connection', in the semantics of the construct the first (пе́рший/pérshyi) / colloquial first (пе́рвий/ pėrviyi) – 'initial before the next', 'leading to others').

The classification of the quantity category in relation to numerals made it possible to typologize word-forming semantics in intra-numeral word formation.

The separation of the functional semantic category of the amount of quantitative content from word-formative semantics was preceded by the discovery of two different-level oppositions, which are also correlated: 1) internal opposition – «quantitative plane (*'non-discrete quantity from discrete'*, *'hypocoristic non-discrete quantity'*, *'discrete quantity from ordinal'*, *'located on an undefined discrete quantity'*) / ordinal plane (*'ordinal relation to discrete of quantities'*, *'ordinal relation to a discrete-non-discrete quantity'*)»; 2) the external opposition is represented by two manifestations (1) «core seme of quantity / peripheral seme of quantity», 2) «abstract content / concrete content»), which intersect with each other: the central seme of quantity of abstract content (*'non-discrete quantity from discrete'*, *'ordinal relation to a discrete quantity'*, *'ordinal relation to a discrete-non-discrete quantity'*, *'located on an undefined discrete quantity'*), peripheral seme of a quantity of concrete content (*'hypocoristic non-discrete quantity'*, *'discrete quantity from ordinal'*). The classification of the quantity category is important for establishing an onomasiological feature when clarifying the word-forming meanings of denumeratives of other classes of words.

In order to establish word-forming semantics, in addition to identifying the onomasiological base and features, significant importance is attached to the structure of the word-forming base, because the derivational filling of word-forming nests is mostly represented by a complex motivational base (56,94 %), less often by a simple one (43,06 %), therefore, the *syntagmatic* type of word formation dominates among the types of derivation.

The studied material showed that the word-forming semantics of nouns is the most heterogeneous – 19 positions (35,68 % of derivatives from the total number of formations), less often – adjectives – 13 positions (42,01 %), verbs – 12 positions (2,61 %), numerals – 8 positions (10,95 %), adverbs – 8 positions (8,75 %).

In order to comprehensively describe the word-forming semantics of denumerative word formation, linguistic-cognitological theoretical and practical principles are involved, according to which the word-forming nest is considered as

a frame-structural unit that accumulates and brings mental knowledge under certain headings of human experience, and is also suitable for describing a concept. It was found that 16 word-forming nests represent 13 frames, since some frame structures are «fastened» by cognitive experience, for example, one (оді́н/odýn) and the first (пе́рший/ pérshyi) / colloquial first (пе́рвий/ pérvyi), two (два́/dvá) and the second (дру́гий/drúhyi), four (чоти́ри/chotýry) and forty (со́рок/sórok).

For the sake of a comprehensive interpretation of word-forming semantics, for the first time in Ukrainian linguistics, the emphasis was shifted from the frame to the word-forming meaning, which complements the acquisition of derivation, formed on onomasiological principles. Consideration of word-forming semantics involves observing the hierarchical structure of the frame: frame → subframe → slot → propositional structure → proposition → actant part of the proposition and predicate (if present). For the first time in Ukrainian studies, the definition «verbalized slot» was introduced, by which we understand the word-forming capable seme of the motivating lexical-semantic variant of the non-derived numerals, which reflects at the level of the proposition, the right-hand extender, the concrete functionality of the semantics of the vertex of the word-forming nest, i.e., the verbalized slot, similar to the cognitive slot, groups words by a certain theme. The introduction of the concept of «verbalized slot» normalizes the verbal-cognitive dissonance represented by the subframe and slot part in the mental manifestation, which makes it possible to supplement the acquisition of semantic derivatology with its cognitive manifestation. For example, numerals of the mutation and modification types of derivation, as well as derivatives of other lexical-grammatical classes (nouns, adjectives, numerals, adverbs, and verbs), which appeared by modification and transposition, are carriers of 24 cognitive themes, which are realized due to 25 verbalized slots. As the analyzed material shows, the cognitive modeling of word-forming semantics of denumerative word formation testifies to thematic diversity, the ability of word-forming meanings to combine with each other on the basis of a slot part, in some places to express several themes and function on the basis of a single slot.

It was found that the establishment of the onomasiological base of mutation-type derivatives is based on the presence of a significant action in the propositional structure (event type of the proposition). The absence of this action is characteristic of derivatives with modification and transposition types of derivation based on logic as a reasonable category when establishing an onomasiological base (logical type of proposition).

The derivational semantics of event propositions in intranumeral word formation is sometimes characterized and propositions by semantic increments and increments at the level of all elements of the propositional scheme.

The results and generalizations of the dissertation research can be used when writing papers on word formation, morphemics, lexicology, semasiology, cognitive linguistics, when developing relevant courses («Word-forming nest as a complex system-constructing unit of word formation», «Linguistic-cognitive dimension of word-forming nest»), in the scientific activities of students and postgraduates, empirical material can be lexicographically processed («Nested dictionary with numeral vertices», «Linguistic-cognitive dictionary of decoding frame structures») and used in computer linguistics to search for words according to such parameters as «frame», «subframe», «verbalized slot», «cognitive slot», «propositional structure», «proposition», «word-forming meaning», «word-forming motivation».

Key words: word formation (derivatology), word-forming nest, denumerative, quantitative category, motivation (semantic word-working and figurative), semantic divergence, convergence, semantic extinction, word-forming meaning, word-forming means, feminine, cognitive aspect, anthropocentrism, concept, frame (script).